

אספקטים של הרב מערכת עברית-יידיש¹

איתמר אבן-זהר

באחרונה נראה, שהיחסים בין עברית ליידיש זוכים ליותר מאשר הכרה בחשיבותם כגורם שיש להביאו בחשבון לצורך הבנה טובה יותר של כל אחת מהן לחוד, או של שתיהן ביחד. אנו עדים להתחלה של התפכחות. מי שעובד בשדה זה אינו חייב עוד ליהפך על-ידי כך לנושא הדגל של אידיאולוגיה זו או אחרת הקשורה בעברית או ביידיש (כמובן, דברי מכוונים לעולם המחקר, ולא לאותם לוחמים ותיקים או שצצו זה מקרוב, בראש ובראשונה קנאים ורבאנשיסטים יידישיסטים, שלא למדו דבר ולא שכחו דבר למרות תהפוכות ההיסטוריה). בעולם זה של המחקר, רתיעה ואדישות מפנים בהדרגה את מקומם להתעניינות ולסקרנות. ואמנם, אם דוחים הצידה מריבות וטרוניות הדדיות, נפתח השדה לפני חוקרים מכל הסוגים. יהיו מה שיהיו הסיבות למחקר היחסים בין עברית ליידיש, או הגורמים המניעים חוקרים לעסוק בהם – התוצאות מתגלות כבעלות ערך רב. לא זו בלבד שהסטרוקטורה ההיסטורית של העברית או של יידיש נעשית ברורה יותר, וחידות קשות לכאורה זוכות לתשובות לא דווקא מסובכות, אלא שהמחקר המדעי משיג בעזרת המקרה הספציפי הזה הבנה מעמיקה והולכת של המכאניזמים של התרבות בהיסטוריה האנושית. העושר, המשך הארוך והמורכבות של המקרה הנידון הם שהופכים אותו, מנקודת מבט של תולדות התרבות, ראוי להיחקר, גם אם אין החוקר מעוניין בתופעות הנחקרות – היינו, העברית והיידיש – כשלעצמן. עם זאת, אין המקרה הזה בשום פנים אוניקום. לאמיתו של דבר, מקרים של אינטרפרנציה מתמדת ושל רב-תפקודיות ימיהם כימי עולם, החל בשחר ההיסטוריה ביחסים בין שומרית לאכדית. יתר על כן, ההיסטוריה היהודית לבדה משופעת במקרים דומים, כגון העברית מול ארמית, ערבית, לאדינו, איטלקית או פרסית. אף על פי כן אין אנו יכולים למצוא אף לא במקרה אחד מאלה אותה מורכבות ואותו גיוון שאנו מוצאים במקרה של עברית ויידיש. וחוז' מזה, אף אחד מהמקרים האלה אינו מוסיף להיות משמעותי גם לגבי המצב בימינו כמקרה של עברית-יידיש.

העובדה, ששתי לשונות שונות, ורחוקות זו מזו מבחינה גנטית, עשויות לתפקד זו לצד זו באותה החברה, איננה יוצאת דופן. רק בעת החדשה, מאז עלייתם של הרעיונות הלאומיים, הוחל לראות מצב כזה כ"בלתי נורמאלי". לגבי אומות חדשות רבות, הרעיון שיתכן מצב של העדר לשון לאומית מאוחדת ואחת נתפס כבלתי-נסבל. למשל, הנכונות להתיר את השימוש בדיאלקטים בתרבות הצרפתית היתה, ועודנה, מוגבלת ביותר, במיוחד בהשוואה למצב בגרמנית – ואפילו באנגלית – שבהן הורשו ואריאנטים בלתי-סטאנדארטיים למלא תפקידים מסוימים, לפחות בספרות (בלי להזכיר חברות יוצאות-דופן אלה בעולם המודרני, שבהן אדם המדבר בדיאלקט המקומי שלו נחשב כמבטא "זהות אותנטית ושלימה עם עצמה", למשל בנורבגיה). אפשר להבין אפוא איך השפיעו הרעיונות האלה בדבר אחידות הלשון, ואחדות הלשון והלאום, על הלאומיות

¹ הרצאה ב"כנס הבין-לאומי הראשון למחקר לשון יידיש וספרותה", אוקספורד, 6-9 באוגוסט 1979, מאנגלית: י. ס. התפרסם בראשונה ב"הספרות", 36/35 (1986), עמ' 46-54.

היהודית החילונית שהתחילה לצמוח במאה ה-19, ואמנם גרמו בסופו של דבר להיפרדות מוחלטת של עברית ויידיש. אבל לא יעלה על הדעת שגישות כאלה, גם אם יימצאו מוצדקות או נוחות מבחינת ניהול ענייניו של לאום מודרני, יעורבו בניתוח ההיסטוריה. מבחינה היסטורית בנויות הגישות האלה על מושגים מופרכים ביותר, במיוחד לאור העובדה, שאין מדובר בפרק היסטורי שנחתם ונגמר. שהרי, אף-על-פי שאפשר היה להיווכח, במשך כחמישים השנים האחרונות, במעין תהליך אמיתי של האחדה בארצות אחדות שלשון הכתב הפכה בהן, בדרכי סיגול והגמשה, ללשון הדיבור הרווחת האמיתית (בשבדיה, צרפת, הולנד, אנגליה וגרמניה), צצו ועלו בשנים האחרונות זרמים חזקים הנוגדים דווקא את ההתפתחות הזאת. באה תחייה חלקית, אם מותר להתבטא כך, של העגות המקומיות, שהשימוש בהן זוכה לתמיכה בגלל ריאקציה רגשית למה שמורגש כצנטראליזציה יתרה במדינה המודרנית, ומכאן כטשטוש אופיו של הפרט או ייחודו של מקום. במילים אחרות, אם נתבונן במצב השורר כיום בארצות רבות, ולא דווקא במדינות העולם השלישי שבהן מקובל עלינו קיומם של מצבים הטרוגניים, אלא בחברות המתועשות שכבר התבססו כאומות מימים ימימה, יתברר לנו כמה מופרכת הגישה הרואה ברב-לשוניות בחברה "אחת" מצב "בלתי נורמאלי".

נראה, שהרסני במיוחד בתחום מחקר התרבות של המאה ה-20 היה הפוסטולאט בדבר אופיה ההומוגני של מערכת. כידוע, לגבי כמה וכמה אסכולות חשיבה במאה ה-20, רק הפשטה מואחדת והומוגנית של המציאות יכולה היתה להיתפס כמתיישבת עם הרעיונות התיאורטיים המפותחים של מתובנות ומערכתיות. אין להכחיש, שגישה כזאת עזרה הרבה בפיתוח היפותזות על מבנה המערכות, אבל התגלתה כהרת-אסון ברגע שנתפסה כמודל מתאים לא רק לתיאור של "מערכות בתור שכאלה", אלא לתיאורן בתור "מערכות בפעולה". כתוצאה מכך, רק גזרה קטנה של המציאות, שהוצגה כאילו היתה השלם כולו, נבחרה בדרך-כלל לייצג את השלם. רק בעבודות המאוחרות של הפורמאליזם הרוסי ובחיבורים של הסטרוקטוראליזם של פראג הגיעו לניסוח הרעיון, שאופציות המתחרות ביניהן בסינכרוניה של מערכת הן לא רק אפשרות לגבי המערכת אלא תנאי הכרחי למערכת לשמר את עצמה למרות השינויים. מסורת תיאורטית זו היא שמונחת ביסוד נסיונותי בשנים האחרונות בפיתוח של מה שמכונה "תורת הרב-מערכת".

לגבי תורת הרב-מערכת, הטרוגניות היא המצב ה"נורמאלי" של מערכות המתקיימות בחלל ובזמן, ובלעדיה לא ייתכן לא ויסות ולא תיפעול יעיל של הרפרטואר הזמין להן. לפיכך, ככל שהחברה מפותחת יותר, כן היא נוטה לפתח מבנים של רב-מערכת, ואילו "חד-מערכת" היא הפשטה שאיננה מייצגת מצב נתון של איזו שהיא חברה אנושית, נידחת ו"פרימיטיבית" ככל שתהיה. כיוון שיש במערכת צרכים הטרוגניים, הרי כאשר "צורך" ספציפי אינו יכול להתממש על-ידי הפריטים הזמינים ברפרטואר הביתי של אותה מערכת, מתרחשת מייד אינטרפרנציה ("התערבות") עם מערכת אחרת, רחוקה או קרובה, במטרה לספק את הצורך המבוקש. כמובן, המושג "צורך", או "פונקציה הכרחית", הוא הכללה אפוסטריורי, בדיעבד – הסבר דמוי-חוק לתופעה כללית, ולא "עובדה" הניתנת לתצפית; אבל זהו מושג שהכרח להניחו אם שאיפתנו היא להסביר באופן הולם תופעות כאלה כנשלטות על-ידי כוחות בתרבות, ולא כאירועים מקריים, שהמסורת ההומאניסטית שלנו מגדירה במעורפל במושג "השפעות". זו היא הסיבה לכך, שתורת הרב-מערכת מניחה את האופוזיציה בין תרבות

"רשמית" ל"לא-רשמית" ככולל (אוניברסאל), כחוק קבוע. אבל התנאים הספציפיים שגורמים לפונקציה מסוימת להיות מוטלת על רכבים (נושאים) מסוימים הם, כמובן, משתנים. כאשר רכבים זמינים יותר בקירבה, או כאשר עצם קיומם הוא יותר מובן מאליו, התהליך שהם נעשים באמצעותו פונקציות של המערכת הוא בדרך-כלל, לפני כל דבר אחר, יותר שאלה של הכרה מאשר של עיבוד (המתרחש, כמובן, גם הוא בבוא הזמן). כזה הוא, למשל, התהליך ברוב החברות שבהן הטלת התפקיד לשמש תרבות רשמית על ואריאנט לשוני מסוים, ההופך בעקבות זאת לתקן, הוא עניין של בחירה. לדוגמה, כך הפכו גרמנית עילית ואיטלקית של פירנצה לנושאים של התרבות הגבוהה, בעוד שאר הוואריאנטים הקיימים הפכו ללא-רשמיים. וככל שהערך (המעמד) של נושאים פוטנציאליים של פונקציות יותר ממוסד מראש, כן ברור יותר תהליך ההחלטה הקובע את שימושם.

אין כל ספק, שלגבי כל הקהילות היהודיות לא היה קיים, עד לסוף המאה ה-19, שום פקוק ביחס למעמד של העברית לעומת שפות אחרות הרווחות אצל היהודים. העברית היתה תמיד הרכב לתרבות הקאנונית ("רשמית"/"גבוהה"), בין שהיה לה ובין שלא היה לה רגיסטר לשוני קרוב לה. יתר על כן, מכיוון שהפונקציות של תרבות גבוהה, בעיקר בחברה של ימי-הביניים, מוגדרות בבירור, השימוש בלשונות המדוברות השונות לא יכול היה להיות איום על התרבות הגבוהה, אף-על-פי שברוב המקרים הסתכלו נציגי התרבות הגבוהה על הלשונות המדוברות לאו דווקא באהדה. צמיחתם של טקסטים כתובים ביידיש, שהתפתחו ממילים של פונקציות עזר (כלי-עזר להסביר את הכתובים לעמי-הארצות, "נשים וילדים") עד ליצירה ספרותית נפרדת ההולכת וגדלה, לא התרחשה בלי מכשולים. קודם כל, היה הכרח להצדיק את השימוש ביידיש-על-ידי כך שהוטלו עליה משימות, שהעברית לא יכולה היתה לבצע: כתיבה לבני-אדם, שלא היתה להם גישה (או שגישתם היתה מוגבלת) לעברית. התווית "נשים וילדים", שבה השתמשו כדי לאפשר את הפעילות הזאת, הפכה ל"רשיון הפעלת עסק" סתמי, מכיוון שבפועל צרכו את הטקסטים גם גברים וגם מבוגרים. מצד אחר, הנכונות ההולכת וגוברת לספק את הצרכים העממיים על-ידי ייצור של אפיקה ביידיש – מקורית או מקורית בחלקה – התרחשה תחת הלחץ של צריכת ספרות ההרפתקאות הגרמנית, במקורה או באמצעות תעתיק לאותיות העבריות, כפי שכבר הראה שמרוק (1978, בעיקר 33-35).

אף-על-פי-כן, יהיו מה שיהיו הפונקציות הנוספות שיידיש הצליחה לרכוש לעצמה במשך הדורות, מעמדה כלפי העברית לא השתנה עד התקופה האחרונה. הלשון עצמה, וכל מה שנכתב בה, חייב היה תמיד להתנהג כרובד לא-רשמי בתוך המערכת של התרבות היהודית, שהעברית עם הטקסטים שלה (הישנים והחדשים) תפסה בה את המקום של רובד רשמי. המונח "רשמי" הוא אפילו שקוף יותר בקשר זה מאשר המונחים "קאנוני"/"לא קאנוני", השגורים בפואטיקה ההיסטורית, מכיוון שכל עניין שנחוק היה שיהיה בעל מעמד רשמי או משפטי, הוכר כבעל מעמד כזה רק אם נוסח בעברית: חוזים (כולל לשכירת דירה), עדויות בבית-משפט ועוד. אפילו כשלא היה מנוס מלהשתמש בלשון המדוברת לצרכים רשמיים של הקהילה, כדי שהטקסטים יהיו מובנים לציבור, המציאו פרנסי הקהילה רגיסטר מיוחד, המכונה "נוסח הסופרים", שבו נעשה שילוב מאסיבי של אלמנטים עבריים בתוך היידיש במטרה להעניק לה סטאטוס רשמי להיכנס באופן חופשי ליידיש אם עלו בקנה אחד עם הנורמות של ספרות

ופורמאלי (ויינרייך, 1958). יתרה מזאת, בעוד שז'אנרים מסוימים הותרו פופולארית, ז'אנרים אחרים חייבים היו לזכות תחילה בקאנוניזאציה בעברית לפני שניתנה להם הרשות להיכתב ולהיות מופצים ביידיש, אף-על-פי שהנוסח העברי היה מלכתחילה גירסה כתובה של הנוסח שנאמר בעל-פה ביידיש (שמרוק, 1978: 218, מקרה הספרות ההאגיוגרפית). באופן דומה, אפילו מגע עם ספרויות אחרות, אחרי "התקופה הגרמנית", התרחש לעיתים קרובות בתיווך העברית, ולא באופן ישיר (שמרוק, 1975: המגעים של יידיש ופולנית).

קבלת רעיון זה של "חלוקת העבודה" בין עברית ליידיש, שבה נפלו בחלקה של יידיש הפונקציות הלא-רשמיות, אין לה כל קשר עם ערכן, חשיבותן והשפעתן או התפתחותן של עברית או של יידיש. להיות "לא קאנוני" אין פירושו להיות נחות מבחינה אמנותית, או מבחינת הגמישות הלשונית, עושר ההבעה או כל קריטריון הערכתי אחר. כל רתיעה לקבל ניתוח זה מסיבות ממין אלה איננה מוצדקת לגבי הניתוח, מפני שאיננו עוסק כלל בשאלת ההערכות האסתטיות; ובאותה מידה, אין בהצגת גידולה של יידיש משהו הפוגע בערכה של העברית. אבל יש לזכור, שאין שום קביעה אסנציאליסטית בהיפותזה, שעברית ויידיש פעלו ביחד כשלם אחד. המושגים הפונקציונאליסטיים, שנעשה בהם שימוש בתיאוריה שלפנינו, מאפשרים באותה מידה לראותן כמערכות נפרדות (אם כי לא מבודדות) המקיימות מגעים זו עם זו כמו גם עם מערכות אחרות. למשל, בתקופתה "הגרמנית" היתה יידיש, לשון וספרות כאחת, ממודלת במידה מרובה בעקבות הגרמנית, ועל כן ניתן להגדירה, לגבי תקופה זו, כ"מערכת תלויה" בגרמנית (על המושג "מערכת תלויה" ראה: Even-Zohar 1978). למה לא נאמר אפוא, דרך משל, שיידיש היוותה רב-מערכת עם הגרמנית ולא עם העברית? והוא הדין לגבי העברית: עברית התפתחה במהירות במאה ה-19 באמצעות העברות מאסיביות מרוסית, ופיתחה באופן כזה תלות כלפיה (ראה 36-74: Even-Zohar 1978). למה לא נניח אפוא רב-מערכת רוסית-עברית? ובמה שנוגע לעברית וליידיש, למה לא נגדיר אותן כ"תלויות הדדית" לפי אותם העקרונות במקום לראותם כקו-מערכות בתוך מבנה גדול יותר? האם לא יהיה פתרון כזה מניח יותר את הדעת מאשר בגד-הכפייה המולבש על שתי מערכות תרבותיות שונות, שלמרות הקירבה ביניהן נפרדו בסופו של דבר זו מזו?

על כך אענה ראשית, שאף-על-פי שאפשר לראות יחסים דמויי-ריבוד בין יידיש לגרמנית ובין עברית לרוסית, שום רב-מערכת לא נוצרה – לא במקרה הראשון ולא בשני – מפני שהיחסים היו חד-כיווניים: לא עברית ולא יידיש לא מילאו שום תפקיד כלפי רוסית או גרמנית. מבחינה תיאורטית, גם יחס מסוג כזה אפשר לראותו כרב-מערכת, אבל נראה לי שבמקרה כזה עצם המושג הזה יטושטש במידה כזאת ששכרו יצא בהפסדו. אינטרפרנציה בין-מערכתית (במקרים האמורים, מן הסוג שיש בו תלות) היא מושג שהשימוש בו נראה יעיל יותר ופחות פרובלמאטי. שנית, אני חייב להדגיש, שהנחת יחסי רב-מערכת בין יידיש לעברית איננה בשום פנים ואופן הטלת בגד כפייה על שתיהן. אני סבור שהנוסחה החביבה היום על אנשי-ספרות רבים, זו המדברת על "ספרות יהודית", היא במידה רבה יותר בגד כפייה, וגם דרך ניתוח בלתי-אדקוואטי (הקסם שיש בנוסחה זו לסנטימנטים היהודיים הוא עניין אחר). שהרי כאשר אנו מכירים בקיום יחסי רב-מערכת בין שתי מערכות, המסוגלות להיות עקרונית עצמאיות זו מזו, אין אנו טוענים שהן מאוחדות או "מותכות" זו

בזו. כל מה שאנו טוענים הוא, שמכיוון שהן מקיימות יחסים כאלה זו עם זו באופן שכל אחת ממלאה פונקציות מסוימות בשביל האחרת, ומקבלות על-ידי כן מיקום (מעמד) זו כלפי זו, יהיה יותר אדקוואטי (במובן התיאורטי) יותר נוח (במובן המתודי) לנתח את היחסים האלה כמרכיבים שלם רב-ריבודי מאשר לראותם כשני שלמים נפרדים המחברים באופן כלשהו חיבור חזק זה לזה. שכן, גם אם הניסוח האחרון הזה נכון לחלוטין ברמה של "חשיבה רעיונית כללית", הרי הוא מעורפל במובן זה שאינו יכול לשמש היפותזת עבודה פורייה, מכיוון שאיננו מצביע על שום שאלות שהמחקר יכול לשאול במטרה להשיג תובנה טובה יותר. רעיון ההתכה, כפי שמבינים אותו חסידי המושג "ספרות יהודית" שאינה תלויה בלשון ובתקופה, פשוט אינו מתיישב – כבר ברמה התיאורטית – עם המושגים כמו תפקיד, מיקום או פונקציה. לכן, מלבד מה שהוא לוקה בנטייה א-היסטורית אפילו כאשר נעשה בו שימוש לגבי תקופות שנראה כאילו הוא ישים בשבילן, אין המושג "התכה" מסביר לא את המנגנונים (המכאניזמים) הכלליים האופייניים למצב זה ולא את תכונותיו הספציפיות. שהרי כאשר מדובר בפונקציות של ריבוד, אין הכוונה רק לעיקרון של ההירארכיה, אלא גם לתוצאות הספציפיות של מבנה כזה לגבי הפרוצדורות שנוקטים המוצרים השונים ברבדים לסוגיהם. יתירה מזו, רק ההיפותזה של הרב-מערכת – ולא רעיון ההתכה – היא שמאפשרת לכבד את הסטרוקטורה הנפרדת, האוטונומית, של כל מערכת בלי לסתור על-ידי כך את יחסיה ההטרונומיים.

במה מתבטאים באופן ספציפי יחסי הרב-מערכת בין עברית ליידיש? לדעתי, אפשר לגלות במקרה זה את כל התכונות "הקלאסיות" של מבנה רב-מערכתי, ואנסה לתאר אותן להלן. הבעיה העיקרית שכל רב-מערכת חייבת להתמודד עמה היא איך לשמר את עצמה ולמנוע את התפרקותה. בדרך-כלל נגרמת ההתפרקות בגלל אי-יכולתה של המערכת השולטת במרכז הרב-מערכת להמשיך ולמלא את הפונקציות הסוציו-תרבותיות הנדרשות ממנה. ובכן, לגבי התרבות הקאנונית, בעייתה העיקרית היא איך למנוע שתאבד לה השליטה ברב-מערכת. אפילו כאשר מצליחה התרבות הקאנונית לקבל שליטה על-ידי התמדת השימוש במודלים שלה זמן רב למדי, אם אין באים שום חידושים בעקבות הצרכים הגדלים/משתנים של התרבות, התרבות הלא-קאנונית היא שמצליחה בסופו של דבר לחזור לתרבות הקאנונית ולתבנת אותה מחדש, ועל-ידי כך להביא שינוי ברב-מערכת כולה. ולהילופן, אם היא נדחית, היא עשויה לייסד רב-מערכת נפרדת. אם לא מתרחשת לא האפשרות הראשונה ולא השנייה צפויה לרב-מערכת סכנת התמוטטות. לפיכך שזוהו אינטרס של התרבות הקאנונית לקלוט אופציות חדשות מהרבדים הלא-קאנוניים. בין שתהליך כזה מתרחש בדרך חלקה או בשרשרת של "אסונות" שיש בהם גורמי אלימות, אין בכך כדי לשנות הן העובדה, שרב-מערכת המשמרת את עצמה היא, בטווח ארוך, רב-מערכת שמתקיימים בה יחסי לקיחה-ונתינה קבועים בין מרכז לשוליים. המעברים מהרבדים הלא-קאנוניים אל הקאנוניים, ותהיה צורתם מה שתהיה, מאפשרים לרבדים הקאנוניים למנוע את התאבנות הרפרטואר שלהם ולהתמודד עם הצרכים המשתנים של הקהילה שהם שייכים אליה ומתפקדים למענה. מצד אחר, במקום שקיים מרכז בעל חיוניות (כלומר, המייצר חידושים), התרבות הלא-קאנונית מפיקה ממנו תועלת על-ידי כך שהיא שואבת ממנו, בדרך כלל בפרוצדורות מצמצמות, מודלים חדשים שיתרונם הוא (מנקודת הראות הלא-קאנונית) בכך שהם ממוסדים דיים, ולפיכך קבילים. אף-על-פי כן, אם המרכז מתאבן בהדרגה על-ידי בלימת מעברים בן השוליים,

התרבות הלא-קאנונית היא זו שנדחפת בסופו של דבר לעמדה כזאת, שהיא הופכת בהכרח להיות יצרן של אלטרנאטיבות, ועל כן ממנה עולים ובאים אז החידושים.

אם מתבוננים בהתנהגות העברית – שפה וספרות כאחד – במשך הדורות שבהם היתה מוגבלת לשימוש בכתב בלבד, אי-אפשר שלא להתרשם מהדרך שבה הצליחה לשמר את עצמה – לא על-ידי קידושה, אלא על-ידי התמודדות עם צרכים משתנים. כמובן, אין הדברים חלים על כל התקופות במידה שווה, אך הם בחינת תיאור מדויק של תולדות העברית באופן כללי. אין להעלות כלל על הדעת שאפשר להסביר את התופעה הזאת בלי להביא בחשבון את הפונקציה של הקו-מערכות היהודיות, כמו גם של המערכות השכנות, הלא-יהודיות, ביחס לעברית; ואין זה משנה, מנקודת המבט של ניתוח פונקציונאלי, אם תעביר ממערכות אחרות אלה נעשה במכוון, בעזרת "אמצעים מודעים" כביכול, או על-ידי הסתננות שאי-אפשר היה למונעה. למשל, האימוץ של מודלים ונורמות מן השירה הערבית הגבוהה, שהתחיל אולי באופן בלתי-מכוון, הפך בסופו של דבר להיות פעולת-עבודה מתוכננת למדי. מצד אחר, השתקפויות עקיפות של לשונות הדיבור של היהודים, כפי שבאו לידי ביטוי במבנים תחביריים, במילות-יחס, בהתאמת זמנים, בריתמוס של המשפט ובקאלקים לקסיקאליים היו, ברוב תקופת ההיסטוריה, תוצאה של "הסתננויות". אבל בשני המקרים כאחד, האינטרפרנציה התאפשרה מעיקרה על-ידי מצבה של העברית, היינו מערכת היעד במקרה זה, שאפשר להגדירו כמצב של "חוסר", כלומר חוסר אמצעים (נושאים) לפונקציות הנחוצות. ברור שבמצב כזה, היכולת של מערכת לדחות אלמנטים זרים החיוניים לה נחלשת בהרבה. דבר זה מסביר גם מדוע יכולים לחדור למערכת הנמצאת במצב של "חוסר" אלמנטים שאינם בהכרח חיוניים לה: במצב כזה הופכת מערכת באופן כללי להיות ניתנת יותר לאינטרפרנציה.

כמו ברוב מקרי האינטרפרנציה, התרחשו בין עברית ליידיש גם מעברים ישירים וגם בלתי-ישירים. היקפם, גודלם והפרופוזציה שלהם היו, כמובן, שונים בתקופות השונות. במה שנוגע לעברית בתור מערכת יעד (כלומר, המקבלת העברות), היו המעברים הישירים משני סוגים: (א) שאילות פשוטות, בעיקר של חומר לקסיקאלי ו-(ב) העברת דפוסים ריתמו-אינטונאציוניים. לעומת זאת, מעברים בלתי ישירים התרחשו ברוב המקרים באמצעות שיטת הקאלק (תרגום שאילה), אבל גם באמצעות שימוש מיוחד במינו של לשון שלישית, הארמית, שהוטל עליה התפקיד "לייצג" את היידיש בתוך טקסט עברי, כאשר היה מדובר בפונקציה סגנונית של "לשון דיבור נמוכה". הבה נתבונן בקצרה בפרוצדורות הנזכרות.

(1) שימוש ישיר ביידיש על-ידי העברית נעשה בדרך-כלל, בטקסטים פורמאליים וספרותיים כאחד, כשהיה הכרח להשיג דיוק בדנוטאציה. מילים ביידיש הוכנסו לטקסט עברי במישרין או בלשונית נוסחה מקדימה, כגון הביטויים "הנקרא" או "שקורין", ובדרך-כלל אחרי הכנסת לקסמה עברית חסרת דנוטאציה מדויקת. דרך זו היא, כפי שהראה ורסס (1969: 57-58), מסורת עתיקת-יומין, ובזכות שהיתה כל-כך מושרשת אפשר היה גם לעשות בה שימושים ומטא-שימושים (כגון פארודיה וסאטירה) בסגנון הספרותי של תקופות שונות. כמובן, בטקסטים לא פורמאליים (כגון חוזים), שיבוץ יידיש בתוך העברית שכיח יותר. בטקסטים כאלה, מהווה שימוש זה, בנוסף להשגת דיוק

בדנטאציה, גם אמצעי להשיג מעבר מרגיסטר לרגיסטר. (הוא הדין גם בדרך ההפוכה של שיבוץ עברית בטקסט של יידיש, כגון ב"נוסח הסופרים", להשגת שינוי רגיסטריאלי.) עניין זה המשיך להתקיים זמן רב אחרי שהרב-מערכת עברית-יידיש כבר התפרקה, בעברית המדוברת בארץ-ישראל. מילים בודדות, וגם צירופים ארוכים, היו משובצים בשטף הדיבור העברי על-ידי דוברים אשכנזים רבים – לפעמים לצורכי דיוק בדנטאציה (במקום שלא היו מילים וביטויים בעברית), אבל בדרך-כלל רק לצורכי העברת רגיסטר. העברית, גם אצל דוברים בעלי אידיאולוגיה עברית חזקה, לא איבדה באופן מיידי את מעמדה הברור כאיבר בתוך רב-מערכת מרובדת-באופן-מוגדר, אפילו אחרי שהפכה להיות שוב שפה מדוברת יומיומית. היא המשיכה להיות מזוהה עם "סגנון גבוה" ובתור שכזה, סגנון "מפוכח" ו"יבש". לעומת זאת, יידיש, שעדיין זוהתה עם "סגנון דיבורי נמוך", סיפקה באופן ברור דרכי ביטוי פחות לקוחות מן הספרים, ולכן נתפסה תמיד כאמצעי המתאים ביותר ליחסים פאמיליאריים ולהומור.² על כן, בכל פעם שהיה לדובר העברית צורך לעבור לרגיסטר פאמיליארי, הוא עבר להשתמש באלמנטים של יידיש. טיפוסי ליחסים בין תרבויות, שכאשר נחלשה האידיאולוגיה נגד יידיש בישראל של שנות ה-60, יידיש זכתה זמן קצר להכרה כללית בכלי התקשורת כ"לשון עם עשירה וגמישה" בניגוד לעברית "הנוקשה והמונוטונית", בייחוד בזמן כהונתו של לוי אשכול המנוח כראש ממשלת ישראל. אין צורך לומר ששימוש זה ביידיש אינו רווח עוד בישראל, חוץ מאשר בשכבת גיל באוכלוסיה ההולכת ונעלמת. חבל שפרק אחרון זה ביחסים בין שתי השפות לא נחקר עדיין.

מקרה הרבה יותר מסובך, ואולי גם מעודן יותר ומרתק יותר, הוא ההעברה של הריתמוס והאינטונאציה של המשפט מיידיש לעברית. תופעה זו לא זכתה לתשומת-לבם של החוקרים, מכיוון שהיתה מודעות נמוכה ביותר לשאלה איזו איפוייה של משפט יש בעברית, שהרי היתה במצב של לשון כתובה גרידא. אבל דווקא בעניין זה עשה מגדלי מוכר-ספרים את חידושו הגדול ביותר בעברית, חידוש שהיו לו תוצאות מרחיקות לכת להתפתחות העברית הספרותית כולה. מגדלי הכניס דפוסים ריתמו-אינטונאציוניים של יידיש למשפט העברי, והם הם שיצרו יותר מכל את האפקט של "טבעיות" על קוראיו. מכל השבירות ששבר מגדלי בנורמות של ההשכלה, שבירה זו היתה אולי המכרעת ביותר, אם גם זו שנתנו עליה את הדעת פחות מכל. אפילו הבראיסטים קיצוניים כאלתר דרויאנוב, שהתקיף בחריפות שת סגנונו של מגדלי וקרא לו (לא בלי צדק!) "עברית לכאורה" (דרואנוב 1919; מובא באבן-זהר 1970: 293–294), לא שמו לב את האספקט הזה. אבל מרגע שהוכנסה הטכניקה הזאת לעברית, היא התיישבה בהצלחה בפרוזה הסיפורית, ובאופן ברור וחרוף ביצירתם של סופרים כמו ברנר וגנסין. גנסין השתמש בטכניקה זו כדי לטפל בדרכי מסירה של דיבור רוסי באמצעות העברית, וממקור זה אומצה טכניקה זו לשמש במשך כשישים או שבעים שנה במאסה של תרגומים מרוסית לעברית. ערכה של פרוצדורה זו ליצירת חידושים, הנתבעים להיוולד על-ידי הצרכים הלשוניים-

² הדעה שהיתה מקובלת שנים רבות על דוברי עברית בארץ-ישראל (ושיש לה עדיין מהלכים בארץ), שבדיחה "מצלצלת טוב יותר ביידיש", היא בלי-ספק סימפטום להערכה מסורתית זו של מעמדה של יידיש לעומת העברית. אלא עתה היא מנותקת מן ההקשר, וקיבלה מעמד כרכיב עצמאי ברפרטואר הסמלים של התרבות.

ספרותיים, הוא רב מאוד. שהרי, מכיוון שהעברית נטתה באופן טבעי להישען על שימוש בגוש קבוע של ביטויים מוכנים-מראש ("כבולים"), נטייה שהגיעה לשיאה דווקא בתקופת ההשכלה, היתה תמיד נשקפת לה סכנת התאבנות. ומכיוון שסגנון מאובן מורגש יותר מכל בדיאלוג בפרוזה הסיפורית (לפחות בתקופה ששולטת בה נורמות של "ריאליזם" בספרות), הפכו ההעברות של ריתמוס-אינטונאציה לפריצת-דרך של ממש. כמובן, יש להוסיף שלא היתה זו טכניקה מבודדת, אלא שהיתה משולבת בשימוש מתוחכם בפרוצדורות אחרות, בעיקר הקאלק.

אין זה עניין פשוט כלל וכלל לקבוע באיזו מידה דפוסים אינטונאטיביים אלה הם העברות חד-ערכיות מיידיש מדוברת. ביצירותיו ביידיש עושה מנדלי שימוש במודלים רוסיים במידה כזאת, עד שאפשר לטעון בצדק שרוסית ספרותית חדרה אל לשון יידיש המזרחית המתהווה (כי אין לשכוח שגם יידיש זו היתה לשון כתב חדשה) באותה מידה שחדרה ללשון הספרות העברית בתקופת המפנה של המאה ה-19. אבל מכיוון שאינטרפרנציה של יידיש עם שפות סלאביות אחרות קדמה לזו שהיתה בינה לבין הרוסית הספרותית, היו דפוסים אלה של אינטונאציה במשפט קיימים באופן פוטנציאלי ביידיש המזרחית לפני שצריך היה לכאורה לייבא אותם מהדיאלקט הרוסי המסוגן. לפיכך נראה שרוסית, בעיקר הרוסית שבספרות, לא שימשה ליידיש, כלשון ספרות הנמצאת בהתהוות, כמקור לדפוסים האלה אלא כמערכת המעניקה להם לגיטימציה.

(2) העברות עקיפות באמצעות קאלק (תרגום שאילה) הן הדרך השכיחה ביותר במערכות, הצריכות לאמץ מצד אחד אלמנטים ממערכת אחרת אבל רוצות לשמור, מצד אחר, על שלמותן ולמנוע מעצמן ליהפך "מערכת אחרת". אין שום דבר מיוחד במינו בדרך שבה יצרה העברית קאלקים ליידיש. קאלקים אלה שכיחים במיוחד ברמת הלקסיקון, הן לגבי פריטים בודדים והן לגבי יחידות גדולות יותר (דיון מפורט יותר ראה: אבן-זהר, 1970).

פרוצדורה אחרת של העברה עקיפה, ודווקא מיוחדת במינה, היא השימוש בארמית לייצג יידיש בתוך טקסט עברי. כדי להימנע משימוש ישיר ביידיש, אבל לשמור באותה שעה עצמה על הארומה ועל התכונות המיוחדות "למערכת האחרת", נוצרה מסורת של שימוש בארמית. באופן כזה נעשה שימוש "לגיטימי" ביידיש תוך הימנעות ממנה עצמה. אף-על-פי שטכניקה זו, כרכיב סגנוני בספרות (השכיח ביצירותיהם של יל"ג שבפרוזה, מנדלי, ברנר, גנסין ואפילו ביאליק), לא היתה זו המצאה פרי קפריזה אלא עניין המושרש במסורת עתיקת-יומין. (על הארמית כמקור לצורני-הקטנה החסרים בעברית ראה אבן-זהר, 1970: 297; שמרוק 1978: 57-60, והדיון שם על הטקסט הארמי של חד-גדיא כתרגום מיידיש הקשור בבעיית צורני-ההקטנה).

* * *

התפקיד שמילאה יידיש בשביל העברית ברמה הלשונית-ספרותית נראה אפוא בעיקרו ברור ואף נחקר חלקית. לעומת זאת, לא ברור ולא נחקר תחום העניינים שאינם לשוניים ביסודם, אם כי גם הם מבוטאים, כמובן, באמצעות הלשון. כוונתי כאן לגזרות של הטקסט הספרותי כגון תמאטיקה וקומפוזיציה. האם פעלו טקסטים ביידיש על טקסטים עבריים קאנוניים באופן כזה שגרר

שינויים ברפרטואר העברי? אין תשובה מניחה את הדעת על השאלה הזאת, מפני שברמה שמדובר בה עשויה היתה לפעול – גם כן כפונקציה רב-מערכתית – לא האופציה של מעברים אלא האופציה ההפוכה, כלומר בלימה ובידול. יש כמות רבה מאוד של טקסטים עבריים שתורגמו על דרך הפישוט ליידיש כדי שיתאימו לקהל פחות משכיל ומתחכם. אני מניח, שהדרך ההפוכה גם כן חייבת היתה להתרחש. אפשר לפחות לבדוק, שאמנם כך היה בעבודתם של סופרים דו-לשוניים רבים של המאה ה-19. לגביהם, כתיבה בשפה האחת או השנייה לא היתה רק עניין של בחירה בלשון, תוך השלכות למדיניות טקסטואלית. מסורת תרבותית שלימה כבר חייבה שורה ארוכה של סלקציות ברגע שנבחרה שפה אחת ולא חברתה.

אין תימה ששלום עליכם הצעיר, אם יורשה לי לחזור על דוגמה מפורסמת, זנח מהר את העברית ועבר ליידיש. אף-על-פי ששלט בעברית לפחות באותה מידה כרוב בני דורו, ואף-על-פי שכבר צמחה האופציה לתעביר מלשון הדיבור, אופציה שפתחה פתח לשינוי, המודל הסיפורי ששלום עליכם רצה לאמץ לו ודאי היה לגביו בלתי-מתאים לחלוטין במסגרת של התרבות הגבוהה. נראה ששלום עליכם התעלם לחלוטין מהשינויים הדרסטיים שהתחוללו בעברית באותה התקופה והחזיק תמיד, כל ימי חייו, בדימוי הישן, הטרומ-מנדלאי, של העברית. לכן, אף-על-פי כן שתואר כמי שייסד למעשה את ספרות יידיש כמימסד נפרד, וכמי שהמציא את "המיתולוגיה הביתית" שלה (Miron 1973), מעולם לא כפר במעמדה של יידיש כ"שפחתה של הגבירה". שאיפתו חסרת-הליאות לזכות ולהיתרגם לעברית אינה אלא ביטוי לשאיפה לקבלת קאנוניזאציה, כמו במסורת הישנה. ואופייני היה לו, כאשר צריך היה להחליט בעצמו מי ממטרגמיו יצליח יותר מכולם למשימת התרגום, שהחליט לפי מה שנראה היה לו כ"סגנון עברי", והחליט זה לא תאמה כבר את ההתרחשויות החדשות. אם בודקים את קטע התרגום שעשה ברנר לטוביה החלבן (שלום עליכם, 1972; וראה ניתוחו של בקון, 1972), התיישב הרבה יותר מתרגומיו של ברקוביץ, עם האופציות החדשות שכבר היו זמינות לעברית והיו קרובות יותר לאופי לשונו של שלום עליכם, נשאלת השאלה מדוע בכל זאת לא משך תרגומו של ברנר את לבו. ייתכן שאופציות אלה, אף-על-פי שזים אותן מנדלי עצמו, היו חדשות טריות מדי ונראו מעט יותר מדי "מהפכניות" לטעמו של שלום עליכם, בעוד שהמודל שבחר בו – תרגומו של ברקוביץ' – תאם יותר את המסורת הספרותית הישנה. דומה לכך, אפילו מנדלי עצמו התנהג, במישורים שאינם לשוניים בטקסט, ובאופן בהתאמה לאילוצים שכפתה העברית כמערכת קאנונית. ניתוחו של פרי (וכן Perry 1981), המראה את הרפרטואר השונה של פריטי ריאליה (1968: 92–99) בטקסט ביידיש לעומת הטקסט בעברית, הוא מאלף במיוחד בהקשר זה. ואופיינית לתפיסת עולם זו היא העובדה שמנדלי עצמו, ודומים לו, לא תמכו מעולם באמצעים שהתחילו להיעשות בזמנם להפוך את העברית לשפת דיבור. למרות אי-שביעות-הרצון מהמצב התרבותי של זמנם, אנשים כמנדלי למדו לשלוט בו ולהפיק ממנו יתרונות בזכות זה שהיה מצב מבוסס ומאורגן. הפיכת העברית ללשון העומדת לחלוטין ברשות עצמה, ומנותקת בסופו של דבר מיידיש, נראתה כיוצרת מצב בלתי-נתפס, קשה לפעולה ומאיים על קיומו של "מאזן כוחות" בן מאות שנים. הרעיון ש"נשים בשוק" ידברו עברית נראה למנדלי רעיון הרה-אסון מפני שנשא בחובו הפיכת הסדר החברתי והתרבותי, ערבוב התרבות העממית, הלא-קאנונית, שהוא היה מודע ביותר לגביה וגם מילא בה תפקיד מכוון (החל מעצם בחירתו בשמו הבדוי, "מוכר ספרים"), עם

התרבות הגבוהה, של העילית, שהיו לה אופיה, קהלה וערכיה האחרים.

שיקולים אלה חייבים להובילנו למסקנה שיש לראות את הרב-מערכת עברית-יידיש בראש ובראשונה כרב-ערכת תרבותית (כשהמושג "תרבות" הוא סמיוטי, לא אסתטי-ערכי). את ההתנהגות של הלשונות המשתתפות ברב-מערכת זו, בכל סוג שהוא של טקסטים, וכן של הספרויות שבה, יש אפוא לנתח לא כשלעצמה אלא במושגים של סטרוקטורה כוללת של תרבות. באופן כזה נאמר, שלקהילות היהודיות במרכז-אירופה ובמזרחה היתה מערכת תרבותית, שנאלצת היתה, בגלל סיבות היסטוריות, להתנהל באמצעות שתיים (ולפעמים שלוש) לשונות. אף-על-פי שהיה זה מצב מאוד לא נוח, היו בו גם כמה יתרונות מבחינה אידיאולוגית, ובוודאי מבחינתה של העילית החברתית. כפי שאנו יודעים ממקרים אחרים, שהם לכאורה פחות "בעייתיים" (כגון המקרה הצרפתי; וראה יהלום, 1979; 1981). בחברות שמרניות נוטות חלוקות תרבותיות להיות חופפות לחלוקות חברתיות ואלה באות לידי ביטוי בעזרת סידרה של כל מה שזמין בתרבות במישור של צריכה תרבותית חומרית ולא-חומרית. אין לשכוח בהקשר זה, שבמקרה של עברית ויידיש אין לנו עסק עם מערכות הומוגניות, גושים מונוליטיים לכאורה, המקיימים יחדי-ריבוד זה עם זה. בתוך כל אחת מהמערכות האלה היה גם כן קיים ריבוד תרבותי. "עברית", למשל, היתה מובחנת בדקדקנות, במישור הפונטי, מעברית כפי שנתקבלה בתוך יידיש. לעומת זאת, בתוך העברית עצמה, התפילות התאימו מבחינה פרוזודית למבטא הספרדי, אף-על-פי שלא בוצעו כך באשכנז, והא הדין לגבי השירה בתקופה ההשכלה ברוסיה, כפי שהראה הרושובסקי (1971). ובכן, אפילו עברית, לפחות בקרב צרכניה החילוניים, החזיקה אופציות מתחרות בסינכרוניה, המנוגדות זו לזו (בערכים של יותר לעומת פחות קאנוני). כאשר הכניס ביאליק את ההברה האשכנזית לשירה העברית בתור נורמה, היתה זו שבירת מסורת לא פחות גדולה מאשר העברת אלמנטים מיידיש. ריבודיות זו היא ההופכת אפוא רב-ריבודיות במבנה של רב-מערכת.

במה שנוגע ליידיש, הרי תמיד היה קיים בה שימוש תלוי-ערך של רכיבים. ובגלל המעבר מיידיש מערבית ליידיש מזרחית כלשון כתב, כמו גם בגלל המעמד השונה של הדיאלקטים של יידיש בהירארכיה החברתית, היתה יידיש בהחלט לא פחות מגוונת ובעלת בידולים מהעברית. אף-על-פי כן יש לחזור ולהדגיש, במיוחד בגלל הכמות הרבה של מחקרים העוסקים בגילויי "עובדות", שלא החומרים הזמינים אלא הערכים המערכתיים שחומרים אלא היו מסוגלים לשאת הם שקבעו את התנהגותם של החומרים, היינו את מידת הרשות והיכולת להשתמש בהם (בטקסטים, במבעים ובמבע בכלל). העובדה, שבתהליך ההתפרקות של הרב-מערכת עברית-יידיש עימתו הצדדים היריבים דימויים תרבותיים יותר מכל ("לשון הגלות והמצוקה" [יידיש מנקודת מבט עברית] לעומת "לשון הבורגנות אויבת העם" [עברית מנקודת מבט של יידיש]) היא אולי ראוי עקום, מעוות, של מה שהיה פעם הערכה במושגים חיוביים, אבל גם כך היא משקפת את מודעותו של האדם-בתרבות לאופוזיציות התרבותיות המשוקעות בריבוי הלשוני.

עם זאת, גם אם אין החומרים מהווים אילוץ על התנהגותם עצמם, יכולים הם לאיך את אופי האילוצים שמוטלים עליהם על-ידי מבנה המערכת שהם מוכנסים לתוכה. לפיכך אסור לנו להעלים עין מהתנאים הספציפיים שנגרמו על-ידי

האופי הדו-לשוני של הרב-מערכת עברית ויידיש. המחקר שנעשה עד כה על מכאניזמים פנים-מערכתיים אינו מאפשר עדיין לנסח במה בדיוק יש לראות את ההבדל בין רב-מערכת של תרבות "דו-לשוניות" לבין "לא דו-לשוניות" ("חד לשונית" ממש אינה אלא משל ואגדה). אבל נראה שבמקרה שמדובר במבנה דו-לשוני, ההעברות מורכבות יותר והריבוד עומד יותר בפני שינויים. אבל ייתכן שזוהי הסקת מסקנות לא מבוססת מהמקרה ספציפי שלנו, ולא חוק בעל תקפות כללית. כרגיל במחקר, תשובות רבות עודן חסרות, אבל דומני שהצלחנו להשיג כמה שאלות טובות.

מראי-מקום

- אבן-זהר, איתמר, 1970. "לבירור מהותה ואופיה של לשון הספרות היפה בדיגלוסיה", הספרות ב, 2, 286–303.
- 1973. "הספרות העברית הישראלית: מודל היסטורי", הספרות ד, 3, 427–449.
- 1976. "מה בשלה גיטל ומה אכל צ'יצ'יקוב? – למעמד הדנוטאציה בלשון הספרות העברית בדורות האחרונים", הספרות, 6–1, 23.
- 1980. "הצמיחה וההתגבשות של תרבות עברית מקומית וילידית בארץ-ישראל 1882-1948". קתדרה 16: 165–186.
- בדפוס. "הדיאלוג אצל גנסין ושאלת המודלים הרוסיים", בתוך: דן מירון ודן לאור, עורכים: אורי ניסן גנסין: מחקרים ותעודות, (ירושלים: מוסד ביאליק).
- אבן-זהר, איתמר וחנא שמרוק, 1981. "לשון אותנטית, מסירת דיבור אותנטית: עברית ויידיש", הספרות 87–82, 31–30.
- בקון, יצחק, 1972. "בשולי תרגומו של ברנר לפרק מתוך טוביה החלבן", סימן קריאה 1 (ספטמבר), 211 – 222.
- דריאנוב, אלתר, 1979. "שלום יעקב אברמוביץ" משואות (אודסה), 580-551, במיוחד: 579-577; 576-575.
- היינמן, יוסף, 1973. "שרידים מיצירתם הפיוטית של המתורגמנים הקדומים", הספרות ד, 362–375, 2.
- הרושובסקי, בנימין, 1971. "השיטות הראשיות של החרוז העברי מן הפיוט עד ימינו: מסה על מושגי היסוד", הספרות ב, 721–749, 4.
- וויינרייך, אוריאל, 1958. "נוסח הסופרים העברי-יידי", לשוננו 66–54, 22.
- וויינרייך, מאקס, 1973. געשיכטע פון דאר יידישער שפראך. באגריפן, פאקטן, מעטאדן, 1-4 (ניו יורק: יווא).
- ורסס, שמואל, 1969. "הלשון והסגנון של הטקסטים העבריים ומקורותיהם", בתוך המבוא לשמרוק וורסס, 63-49.
- נובל, שלמה, 1959. "תרגומי שאילה מיידיש בעברית הרבנית", לשוננו 23, 172–184.
- פרי, מנחם, 1968. "האנאלוגיה ומקומה במבנה הרומאן של מגדלי מו"ס:

- עיונים בפואטיקה של הפרוזה", הספרות א, 100-65, 1.
- רובין, ישראל, 1945. "וועגן דער ווירקונג פון יידיש אויפן גערעדטן העברעיש אין ארץ-ישראל", ייווא בלעטער 303-309, 25.
- שלום עליכם, 1972. "הזכיה הגדולה – פרק א' מתוך טוביה החלבן, מיידיש : יוסף חיים ברנר", סימן קריאה 1 (ספטמבר), 210-200.
- שמרוק, חנא, 1979. "הקריאה לנביא: שניאור, ביאליק, פרץ ונאדסון", הספרות ב, 244-241, 1.
- 1975. "המגעים בין הספרות הפולנית לבין ספרות יידיש: על פי סיפור אסתרקה וקאזימיר הגדול מלך פולין", הספרות, 60-100, 21.
- 1977. "קווים לדמותה של ספרות יידיש בפולין ובליטא עד גזירות ת"ח ות"ט", תרביץ מו, 314-258, 3-4.
- 1978. ספרות יידיש: פרקים לתולדותיה (תל אביב: מפעלים אוניברסיטאיים להוצאה לאור). (= ספרות, משמעות, תרבות, 5).
- שמרוק, חנא, ושמואל רוסס, עורכים, 1969. יוסף פרל: מעשיות ואגרות מצדיקים אמיתיים ומאנשי שלומנו (ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים).

Auerbach, Erich, 1965 (1958). *Literary Language and its Public in Late Latin Antiquity and in the Middle Ages* (London: Routledge & Kegan Paul)

Enkvist, Nils Erik, 1973. *Stilforskning och stilteori* (Lund: Gleerup).

Even-Zohar, Itamar 1978. *Papers in Historical Poetics* (Tel-Aviv: The Porter Institute for Poetics and Semiotics). (= Papers on Poetics and Semiotics, 8).

1978 ———.a. "Universals of Literary Contacts", in: F. Coppieters & D.L. Goyvaerts, eds., *Functional Studies in Language and Literature* (Ghent: Story-Scientia), 5-15. (Also in Even-Zohar 1978, 21-27).

" 1979 ———. Polysystem Theory", *Poetics Today* 1:1-2, 287-310.

Flydal, Leiv, 1952. "Remarques sur certains rapports entre le style et l'état de langue", *Norsk tidsskrift for sprogvidenskab*, XVI, 241-258.

Hávranek, Bohuslav, 1966. "Zur Problematik der Sprachmischung", *TLP*, II, 81-95.

Loman, Bengt, ed., 1972. *Språk och samhälle* (Lund).

Miron, Dan, 1973. *A Traveller Disguised: A Study in the Rise of Modern Yiddish Fiction in the Nineteenth Century* (New York: Schocken Books).

Perry, Menakhem, 1981. "Thematic and Structural Shifts in Autotranslation by Bilingual Hebrew-Yiddish Writers", *Poetics Today* 2:4, 181-192.

Tynjanov, Jurij, 1929. *Arxaisty i novatory* (Moskva: Academia) (Rep. Munich: Fink, 1967).

Tynjanov, Jurij & Roman Jakobson, 1971 (1928). "Problems in the Study of Literature and Language", in: L. Matejka & Pomorska, eds, *Readings in Russian Poetics* (Cambridge, Mass.: MIT), 79-81.

Unbegaun, Boris, 1932. "Le calque dans les langues slaves littéraire," *Revue des études slaves* XII, 19-48.

Vinogradov, Viktor, 1967. *Problemy literaturnyx jazykov i zakonomernostej ix obrazovanija i razvitija* (Moskva: Nauka).

Vogt, Hans, 1954. "Contracts of Languages", *Word*, 365-374.

Weinreich, Uriel, 1967 (1953). *Languages in Contact* (The Hague: Mouton).

———. 1958. "Yiddish and Colonial German in Eastern Europe: The Differential Impact of Slavic". In: *American Contributions to the 4th International Congress of Slavists*, Moscow, September, 1958 (The Hague: Mouton)

———. 1959 "On the Cultural History of Yiddish Rime", in: *Essays on Jewish Life and Thought* (New York), 423-442.

Weinreich, Uriel, William Labov & Marvin, I., Herzog, 1968. "Empirical Foundations for a Theory of Language Change", in: *Directions for Historical Linguistics: A Symposium* (Austin: University of Texas Press), 97-195.

Yahalom, Shelly, 1981. "Le système littéraire en état de crise: Contacts inter-systémiques et comportement traductionnel", *Poetics Today* 2:4, 143-160

———. 1979 "Problèmes d'interférence de systèmes sémiotiques", Paper presented to the 2nd International Semiotics Congress, Vienna, 2-6 July.

Zand, Mixail', 1965. "Idiš kak substrat sovremennogo Ivrita", *Semitskie jazyki* (Moskva) 2:1, 221-242.